

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и приредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методы преодоления страха в насильственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божич Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елеменат односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Коралић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских неприлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

CONTENT

LANGUAGE AND LITERATURE

FOREWORD	13
Jasmina M. Ahmetagić The fear of the feminine: „Anika's times“	17
Ana M. Mumović Primordial and contemporary fears of the future (contribution of the interpretation of prose „Fear of tomorrow“ by Aca Rakočević)	31
Ana R. Stišović Milovanović Fear of the end of the story	45
Mirjana M. Bečejski A short history of a long and big fear: A short story „The book“ by Ivo Andrić	55
Jasmina P. Knežević Dervish and fear, the fear narrative in the novel „Dervish and death“ by Meša Selimović	69
Milena M. Vidosavljević The appearance of students' fear in learning and acquiring foreign languages	81
Ivana M. Ralović Memory of fear: The Second World War from literature to film	93
Uroš Z. Đurković Eco-anxiety and fear of nuclear disasters in serbian literature: an overview ...	115
Zorana Z. Ćupić Fear in dramas of Dušan Kovačević	127
Magda G. Milikić Fear in Rastko Perović's novel „The sixth day“	143
Dragana R. Rajović Christian deontology and fear in the story „Zlata from Slatina“ by Grigorije Božić	157

**POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY, LAW,
ECONOMICS, COMMUNICATION SCIENCE**

Andrej Vladimirovič Baranov	
Methods of overcoming fear in violent conflict...	
(by the materials of The republic of Donbass)	167
Dragan Lj. Tančić, Vanda B. Božić	
Fear in political and criminal law sciences	175
Braco Kovačević	
Politics, intellectuals and fear	187
Miroslav D. Stevanović, Dragan Ž. Đurđević	
Spreading the fear as an element of The West's actions	
in International law againts The Republic of Serbia	193
Srđan Ž. Slović	
Fear as the element of relationship between strategy	
in the era of Cold War	215
Radoslav V. Baltezarević	
New weapons of political marketing: systematic maintance of feeling	
of fear throught eWOM communication	223
Maja S. Dimić, Svetislav S. Paunović	
The program of economic measures for reducing the negative effects	
caused by COVID-19 pandemic in The Republic of Serbia	239
Marjan D. Marjanović, Milan Ž. Milošević, Nedžad S. Korajlić	
Fear of demonopolization of the state military security	255
Nevena D. Krasulja, Dejan T. Ilić, Gordana Đuretić	
The appearance of fear due the economical crisis of career planning	273
Perica B. Miletić	
Fear of employees in organization of mechanism	
of building security awareness	291
Milan D. Živojinović, Sanja Z. Stošić	
Hybrid warfare as a generator od crisis and fear	305
Anđelka R. Račić	
Fear-reporting Domestic violence barrier	327
Vinko J. Pandurević	
Fear of war and fears in war	343
Živana R. Krejić, Jelena D. Palić	
Security of a tourist destination as the basis of its development	389

Olja M. Aarsenijević, Jasmina M. Arsenijević, Nenad N. Perić Unusual strategies that create support for changes	399
Marija S. Lugonjić, Drago D. Orčić, Amela A. Hajdarević Managing changes in health care in crisis caused by COVID-19 pandemic with Koter's Eight-phase model	419
Borivoje V. Baltezarević The anatomy of fear- a multidisciplinary interpretation of meaning and multiple functions of fear in society and culture	443
Bojan S. Drašković Fear of laughter as the basis of the totalitarian order	451
Milica R. Vasiljević Blagojević, Goran R. Stojanović, Verica G. Trbojević Perception of fears of medical studies students	473
HISTORY, HISTORY OF ART, ETHNOMUSICOLOGY	
Dalibor M. Elezović The phenomenon of fear in the historiographic work of Jean Delumeau (1923-2020)	487
Ratko LJ. Lubojević, Jelena V. Radović Stojanović The terror of the Ottoman authorities over Serbian people	495
Dejan R. Dašić Fear of intervention from The East and procurement of arms for the needs of the JNA 1951 - 1958.	511
Zvezdana M. Elezović Theme of fear in contemporary art	535
Petar R. Ristanović The role of the phenomenon of fear in the outbreak of the Kosovo crisis 1981-1989 – contribution of the research	541
Ena S. Mirković Fear of revolutionary terror in Serbia after The Second World War	553
Nevena S. Petković Overcoming collective trauma: anthropological analyses of oral history of internally displaced Serbs	575
Marija M. Savić, Nebojša D. Đokić The influence of fear of external and internal enemies on the deployment of Roman military units in Dardania	595

Verica M. Mihajlović

Fear of weather disadvantages as the reason and inspiration
of Serbian folk customs and songs 625

Milena B. Šljivić

Art as a overcome the fear refugees from
Kosovo and Metohia experience 637

Урош З. ЂУРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПОЈАМ ЕКОЛОШКЕ АНКСИОЗНОСТИ И СТРАХ ОД НУКЛЕАРНЕ КАТАСТРОФЕ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ: ПРЕГЛЕД ПРОБЛЕМА**

Айсџракиј: Појам еколошке анксиозности представља посебну врсту страха који је изазван различитим облицима угрожености животне средине. Сходно ширини појмова који је сачињавају, еколошка анксиозност може се тицати сасвим различитих феномена: од снажне nelaгоде везане за глобално загревање или аерозагађење, преко притиска у сфери маркетинга везаног за куповину такозваних *зелених* производа, све до сталног и обузимајућег страха од апокалиптичне, тоталне еколошке катастрофе. Имајући то у виду, један од најистакнутијих и најјачих израза еколошке анксиозности могао би бити страх од нуклеарне катастрофе. Он је присутан, на различите начине, и у књижевности. У раду се, стога, даје преглед проблема везаних за проучавање нуклеарних тема у књижевности, са посебним освртом на српску књижевност. Истраживачку грађу сачињавају како прозна остварења Владислава Бајца, Горана Милашиновића, Б. Вонгара, Весне Голдсворти, Ериха Коша, тако и поезија Алека Вукадиновића, Стевана Раичковића, Војислава Деспотова, Владимира Стојнића, Владана Кречковића, Огњена Обрадовића.

Кључне речи: еколошка анксиозност, страх, нуклеарна катастрофа, нуклеарне теме у књижевности, Чернобил.

„EVANS: Na osnovu čega donosite sud o tome da li je neka nova misao zaista važna?

OPENHAJMER: Na osnovu toga što me pred takvom mišlju obuzme neki iskonski strah.”

(Kiphart 2015: 655)

О ПОЈМОВИМА И ОКОЛНОСТИМА

Основни покретач страха као осећања је појава препреке, односно, угрожености неког битног својства појединца. На основу тога да ли угрожавајућа околност може да се превазиђе, издваја се неколико врста страхова:

* Истраживач-приправник, uros.durkovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

1) *сїрах* у *ужем смислу* – који субјекат осећа када процењује да је нека његова вредност угрожена, али да ипак може да се супротстави угрожавајућој сили, 2) *їаника* – која се осећа онда када субјекат не зна да ли би могао да превазиђе угрожавајућу ситуацију, 3) *ужас* – када субјекат осећа да нема изгледа да се одупре угрожавајућој сили и 4) *сїрейња* – која представља обједињујући термин за страхове усмерене на будућности која се може поделити на *забринуїосїї*, *їирему* и *анксиозносїї* (Milivojević 2008: 490). Анксиозност¹ је, сходно наведеној подели, посебан облик страха који појединац „осећа када проценjuje да његова celokupna životna situacija prevazilazi његове способности” (Milivojević 2008: 525).

Појам еколошке анксиозности представља, стога, посебну врсту страха који је изазван различитим изразима угрожености животне средине² (Coffey–Bhullar и др. 2021). С обзиром на то да су облици угрожавања животне средине разнородни, еколошка анксиозност може се тицати сасвим различитих феномена: од нелагоде проузроковане глобалним загревањем (в. Rišar 2008: 90–94), преко притисака у сфери маркетинга везаног за куповину и употребу тзв. *зелених їроизвода*³, све до страха од апокалиптичне, тоталне еколошке катастрофе. Имајући то у виду, као један од најистакнутијих израза еколошке анксиозности издваја се страх од нуклеарне катастрофе.

И док је имагинирање смака света појава дугог трајања, присутна како у есхатолошким предањима, тако и у, на пример, дигиталној књижевности, коришћење нуклеарне енергије је, наравно, у потпуности модеран феномен.

-
- 1 Будући да сматра да је *їескоба* синоним за анксиозност Зоран Миливојевић предочава и могуће етимолошке везе између два термина (2008: 525).
  - 2 Појам еколошке анксиозности не треба поистовећивати са концептом *еколоїије сїраха*. За разлику од еколошке анксиозности, екологија страха означава начин функционисања екосистема, односно, утицај који предаторске врсте имају на плен. Појава страха од одређених врста темељно преображава динамику екосистема. Занимљиво је да новија истраживања екологије страха показују да животиње доживљавају човека као супер предатора, чије само присуство изазива читав низ етолошких промена (Zanette–Clinchy 2019: 312).
  - 3 Представљање различитих производа и услуга у еколошком светлу, чак и онда када је веза са заштитом животне средине удаљена или чак сасвим неутемељена, све је присутнија тенденција у савременом маркетингу. Повезивање производње са *дрийом о їланеїи* има различите циљеве, међу којима се истиче тежња да се производи и услуге чине примамљивијим, а слика произвођача друштвено одговорнијом (в. Netto–Sobral и др. 2020). Ова стратегија брендирања означава се термином *greenwashing*, који би се могао превести као *екоманиїулација*. Важно је истаћи да има основа да се овај термин доведе у везу са еколошком анксиозношћу, будући да овакво представљање производа на тржишту утиче на формирање потреба потрошача, који, из жеље да приуште себи што „зеленији” производ, бивају укључени у сталну и стресну потрагу утемељену на манипулацији. Порука је јасна: уколико се неки *eco-friendly* производ не купи, потрошач пропушта прилику да позитивно утиче на животну средину, али и занемарује сопствено здравље, што резултира осећајем стреса и угрожености. Роман Срђана В. Тешина *Гори їори їори* једно је од ретких остварења српске књижевности које говоре о еколошкој анксиозности у односу на диктат животних стилова. С тим у вези посебно треба обратити пажњу на нападе тзв. *уїїрарадикалних веїанских екїїремисїїа* на низ објеката брзе хране (Tešin 116–117).

Ипак, древни колективни страхови се потврђују, али и преосмишљавају у сасвим новим технолошким околностима. Свеprisутност нуклеарне енергије и њена потенцијална опасност по човечанство толико су далекосежни да не преображавају само хоризонт савремености, већ уводе и нову есхатологију (Horvat 2021: 24). Као никада у повести, у сваком тренутку човечанство може да нестане и то управо употребом нуклеарног оружја. Због тога неки проучаваоци сматрају да је управо писање о атомској бомби заправо последња тема књижевности (Treat 1995: 2). Суочавање са застрашујућом могућношћу потпуног уништења света, све друге теме чини мање важним. Имајући то у виду, уколико се апокалипса разуме не само као *крај света* већ и, у складу са традицијом употребе и етимологијом – као *ошкровање* о крају (Horvat 2021: 27), нуклеарне теме у књижевности заслужују посебну истраживачку пажњу, будући да управо у књижевности може да буде посебно сугестивно осведочена могућност одговора на коначност света у новим условима.

КРАТАК ПРЕГЛЕД НУКЛЕАРНИХ ТЕМА У СВЕТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Иако су коришћење нуклеарне енергије, а самим тим и страх везан за опасност од нуклеарне катастрофе глобални феномени, различите националне књижевности у односу на специфичност свог историјског искуства, имају и различите традиције везане за нуклеарне теме. Тако је јапанска књижевност, на пример, темељно обележена сећањем на бомбардовање Хирошимае и Нагасакија. Штавише, читаве генерације јапанских писаца (Ибусе Масуђи, Канзабуро Ое, Садако Курихара, Јоко Ота) припадају покрету *књижевности атомске бомбе* (atomic bomb literature) који, слично књижевности холокауста⁴, покушава да кроз сведочење о ужасу који се опире речима, пронађе нови језик (Treat 1995: 30). Превазилажење трауме у књижевности има јасан шири, друштвени значај, који се проширује и на самоодређење заједнице. С тим у вези Сузан Зонтаг има неколико интересантних запажања везаних за присуство нуклеарних тема и у јапанској популарној култури. Мотив буђења супердеструктивног праисторијског чудовишта, који је био врло популаран у јапанским научнофантастичним филмовима педесетих година, Зонтаг тумачи

4 Питање је да ли је утемељено да се *књижевности атомске бомбе* назива посебним књижевним жанром или феноменом који уједињује различите књижевне форме. Сходно томе, важно је промислити о конституисању жанра са аспекта емоционалне реакције. Уколико је изазивање преовлађујуће жељене емоције један од могућих критеријума за одређивање неког жанра (хорор – страх, љубавни роман – заљубљеност, мистерија – чуђење), опсесија књижевности атомске бомбе је безнађе и превазилажење трауме. Књижевност атомске бомбе се, зато, налази ван подручја страха – она упућује на оно што је након страха уследило. С тим у вези, нуклеарне теме су врло честе, на пример, у америчкој научној фантастици у чијим оквирама се може говорити чак о постапокалиптичкој књижевности као својеврсном жанру унутар жанра. Чак и када је узрок катаклизме неименован, атмосфера везана за (минули) нуклеарни сукоб је присутна. У том кључу се могу читати, на пример, дела Филипа Дика, Реја Бредберија, Курта Вонегата и Кормака Макартија.

као специфичан израз артикулисања колективне трауме (Sontag 1966: 218).⁵ У односу на културу сећања и колективну трауму, врло је интересно да су атомске бомбе пронашле свој пут чак и у класичној музици. Композиција Кшиштофа Пендерецког *Тренодија у сјомен жрвама Хирошима*, једно је од најпрепознатљивијих дела посвећених овој теми, а музика Пендерецког је коришћена у остварењима Стенлија Кјубрика и Дејвида Линча, где је управо служила за интензивирање напетости и страха.

Присуство нуклеарних тема у уметности може бити, дакле, изражено како посредно, тако и сасвим непосредно. Као добра илустрација различитих приступа може послужити навођење истакнутих драмских остварења која припадају кругу нуклеарних тема: с једне стране драма *Случај Роберџа Ојен-хајмера* Хајнара Кипхарта написана у односу на обимну документарну грађу везану за истражни поступак против једног од твораца атомске бомбе⁶ и са друге стране, Бекетов *Крај њарџије*, дело чија атмосфера вишеструко кореспондира са нуклеарним темама, посебно у односу на контекст Хладног рата, те неки аутори обитавалиште ликова драме пореде са нуклеарним склоништем (Gibson 2010: 133–135). Два потпуно различита стваралачка приступа: Кипхартова драма утемељена на вантекстуалној реалности Бекетова драма која проблематизује и саму замисао о (пост) апокалипси (Garrard 2012:394–395), дају, сваки на свој начин, упечатљиве доприносе кругу нуклеарних тема у књижевности.

Стваралачки поступак сродан Кипхартовој драми може се приметити у стваралаштву Светлане Алексијевич, посебно у односу на њено ремек-дело *Чернобилска молишва*. Интервјуишући више стотина сведока чернобилске катастрофе Алексијевич је ујединила усмене историје са иновативно схваћеном бахтиновском наративном полифонијом. Тиме је и вишеструко промењена улога писца који, у делу Алексијевич, није стваралац света, већ сакупљач и редактор који омогућује сусрет гласова и сведочење о догађају који је пресудно утицао не само на совјетског човека, већ и на читаву планету. Специфична усмена хроника Светлане Алексијевич, отвара се ка онеспкојавајућој визији будућности у којој је понављање катастрофе могуће. Сличну опомену упућује и Адам Хигинботам, аутор књиге *Поноћ у Чернобилу*, која представља изузетан пример истраживачког новинарства. И Алексијевич

5 Не тако очигледне споне између филма и нуклеарних тема се ту не завршавају. Ваља у том светлу споменути филм Алана Ренеа *Хирошима, љубави моја*, за који је сценарио написала Маргарет Дирас. Ренеов филм само у позадини показује размере нуклеарне катастрофе, док је главни ток радње везан за љубав између Францускиње и Јапанца, у односу на коју се рефлектује како (не)разумевање истока и запада, тако и интимна вредност сећања. Понекад је страх од нуклеарне катастрофе присутан тек као назнака, чији је значај далеко већи од времена које му је на филму посвећено. Знаковито је, на пример, да је један од најпознатијих хорор филмова свих времена *Ноћ живих мртваца* Џорџа Ромера, повезан и са страхом од нуклеарне катастрофе. Тако се у филму буђење мртваца мотивише радијацијом са Венере, што може да буде вишеструко подстицајно и из психоаналитичке перспективе.

6 Уз ову Кипхартову драму ваља споменути и драму *Физичари* швајцарског писца Фридриха Диренмата, која проблематизује како улогу науке у друштву, тако и ризик од нуклеарне катастрофе.

и Хигинботам показују епохални карактер чернобилске катастрофе који, иако узрокован сасвим специфичним, па и локалним друштвеним околностима, има последице на читаву планету.

Гледано у целисти, нуклеарне теме у светској књижевности могу се поделити на три преовлађујуће групе: 1) литературу везану за атомски рат – како у односу на суочавање са историјом (Хирошима, Нагасаки), тако и у односу на дистопијске пројекције будућности (постапокалипса) 2) литературу везану за нукларну хаварију (Чернобил) и 3) дела која тематизују анксиозност везану за опасност од нуклеарне енергије (нпр. у односу на Хладни рат).

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У КРУГУ НУКЛЕАРНИХ ТЕМА

Све теме које су издвојене у овом сажетом прегледу јављају се и у српској књижевности. Њима се, међутим, могу додати још две групе тема – оне које су везане за локалне прилике и оне које, изненађујуће, упућују на далеке културе. Прва група се пре свега односи на заташкан нуклеарни инцидент у Винчи 1958. године, док је друга везана за писање Б. Вонгара о експлоатацији уранијума и нуклеарним пробама које је аустралијска влада изводила на абориџинским територијама.

О нуклеарном инциденту у Винчи Горан Милашиновић је написао роман *Случај Винча*. Иако не представља дело високих уметничких домета, *Случај Винча* се, кроз приступачно приповедање, истиче због осветљавања занемарених тема. Ипак, уместо да се специфичности нуклеарног инцидента у Винчи из 1958. године осветле у односу на деликатне друштвено-историјске околности, Милашиновић више пажње посвећује првој у свету трансплантацији коштане сржи, која је у Паризу обављена за групу људи која је преживела инцидент. Осим тога, Милашиновићевом бестселеру недостаје и разрађенија психолошка мотивација – неуверљиви дијалози књижевних ликова не успевају да одсликају целину драме коју су искусили, те је хоризонт страха у делу представљен, заправо, предвидљиво и неинвентивно. Поједина интересантна запажања, попут назнаке да је југословенска власт планирала изградњу нуклеарног оружја (Milašinović 2017: 52), остају неразвијена.

Више од двадесет година пре Милашиновићевог дела, 1993. године, Владислав Бајац је објавио роман *Црна кућија*, који се такође бави Винчом у контексту нуклеарних тема. Сложени жанровски план дела уједињује ритам напетог трилера са љубавном и криминалистичком причом, али и, на пример, заплетом везаним за тајновита деловања Димитрија Митриновића. Ипак, свим приповедним токовима заједничка је прича о глобалној завери (посебно у односу на такозвани *нуклеарни лоби* – који представља спрегу криминала и политике (в. Вајас 2011: 59) и чији је један од главних циљева угрожавање древних култура), што *Црну кућију* умногоме повезује са жанром параноидне фикције (в. Ахметагић 2021: 10). Без обзира на то што је књижевна амбиција Владислава Бајца превазилази реализацију, драгоцено је што је у српској књижевности покренута тема културе сећања у односу

на еколошку угроженост. Необична околност да се археолошко налазиште (Бело брдо) једне од најстаријих цивилизација на свету налази у близини Института за нуклеарне науке, али и депоније, може послужити не само као језгро узбудљивог приповедања, већ и као значајан коментар о вредностима које једна заједница (не) негује. Имајући то у виду, *Црна кућица* даје значајан допринос имагинирању ђубришта у српској књижевности, које се може запазити како у стваралаштву Леонида Шејке, тако и у делима Данила Киша, Слободана Тишме, Ане Ристовић.⁷

Иако није, за разлику од Милашиновићевог дела фокусирано на нуклеарни инцидент из 1958. године, *Црна кућица* је формално и идејно знатно успелије дело, подстицајно чак и у односу на хоризонт страха – који се јавља како у односу на сложене односе ликова у роману, тако и у односу на глобалну еколошку заверу. Специфична атмосфера Бајчевог романа доноси како страх од нуклеарне катастрофе, тако и еколошку анксиозност изражену у могућностима параноидног наратива.

Између Бајчевог дела, посебно у односу на културу сећања, могу се успоставити паралеле са књижевношћу Б. Вонгара. Вонгар, рођен 1932. године, као Сретен Божић, шездесетих година се сели у Аустралију. Дошавши у контакт са културама аустралијских староседелаца, одлучује да им посвети цео свој књижевни рад. Иако се у мисији очувања наслеђа Аборицина Вонгар нескромно пореди са Вуком Караџићем (Вонгар 2010: 40), делатност овог српско-аустралијског писца превазилази рад на фолклору и постаје прави друштвени ангажман. Борећи се за права Аборицина, Вонгар пише више дела која припадају такозваном *Нуклеарном циклусу*⁸, где се фантастични и фолклорни мотиви упарују са сведочењима о експлоатацији природних ресурса и угрожености читаве једне заједнице. Страх од нуклеарне катастрофе је уједно и дојазан од могућег нестанка староседелачких култура. Стога Вонгаров антиимперијализам и еколошки активизам имају посебан значај у контексту нуклеарних тема. Аустралија је за белце била виђена као „уранијумска Мека” (Стевановић 2019: 242) уз помоћ које се могла остварити економска и војна доминација. С обзиром на то да су Аборицини били житељи подручја богатог рудама, њихова егзистенција је непосредно угрожена. Како страх од еколошке катастрофе добија димензију стрепње од нестајања читаве заједнице, Вонгар на упечатљив начин показује културолошке и биополитичке импликације тог страха. Попут Бајца који је у *Црној кућици* писао о нуклеарној контаминацији у односу на уништавање културе сећања, Вонгар целином свог опуса покушава да пронађе основ за успостављање праведнијег, хуманијег света.

7 У том светлу може посебно да буде занимљива поезија Владимира Стојнића који, пишући о разореном реактору у Чернобиљу, издваја слику нуклеарне прашине која се таложи у саркофагу (Stojnić 2015: 55). Пејзажи опустошености и простори без људи, оличени у застрашујуће празном Припјату (2015: 56), не осликавају само ужас нуклеарне катастрофе, већ дочаравају и опште епохално виђење света као (будућег) ђубришта.

8 *Нукларни циклус* чине романи *Хајка на човека*, *Вали*, *Каран*, *Габо Ђара*, *Диђериду шаман*, коме се могу додати још и пишчева аутобиографија *Динiво леiло* и роман *Раки* (Стевановић 2019: 239–240).

И као што Вонгар истрајава у намери да буде чувар сећања на угрожене и потлачене, неки други писци, такође у оквиру круга нуклеарних тема, покушавају да енкапсулирају историјско искуство које им је лично важно. Весна Голдсворти, ауторка мемоарске прозе *Чернобильске јајоде*, са писањем књиге је почела као са сасвим личним подухватом. Сазнавши да је оболела од рака и да јој шансе за преживљавање нису велике, Голдсворти почиње да пише књигу са намером да сачува сећање како на своју породичну историју, тако и на време пре распада Југославије, земље у којој је рођена и коју је доживљавала својом. Њена жеља за самоосведочењем била је утолико већа што је постојала могућност да њен син никад ни не сазна животну причу своје мајке. Живећи у Великој Британији, Весна Голдсворти има специфичну географску и културолошку одступницу у односу на ситуацију на Балкану, те је њена наративна оптика увек везана и за дистанцу према дому и жељу да се она надомести. Ипак, иако наслов дела може да формира другачији хоризонт очекивања, *Чернобильске јајоде* нису дело о страху. Насловна синтагма се појављује у неколико наврата као могуће објашњење за дијагнозу протагонисткиње (Goldsvorti 2005: 36), али је пре свега метафора за доминантан, ироничан, па и трагикомичан тон дела. Страх се у делу Весне Голдсворти, чак и онда када упућује на крајње трауматичне догађаје попут болести или НАТО бомбардовања, заправо налази изван наратије, али је посредно условљава, будући да изван сфере текста намеће релеванте теме. Писање је, стога, као код Б. Вонгара, и лични подухват и борба.

Без обзира на друштвени ангажман, то се не може тврдити за књигу записа Ериха Коша *Између редова*⁹. Кош, који је у српској култури остао упамћен као истакнути државни функционер и друштвени делатник, у наведеном делу, уз сећања, анегдоте и дневник читања, изражава своје ставове везане за многа актуелна збивања. *Између редова* су стога више књига коментара на медијске садржаје, па *ијоїледа са сїрране*, него активистички подухват. Ипак, вреди истаћи да су еколошке теме у делу честе, те да књига почиње управо записом везаним за геополитичке промене у односу на атомску бомбу¹⁰. Кош, дакле, сагледава страх од атомског уништења као својеврсног строгог учитеља који дисциплинује ђаке, односно, државе. Из оваквог гледишта може следити неугодан закључак да је еколошка анксиозност, као страх усмерен према будућности, неопходан чинилац за делотворно функционисање међународне заједнице.¹¹

Слична, мада радикалнија перспектива постоји и у поезији Војислава Деспотова, поготово у односу на поређење атомске главе са божанским

9 Хвала колегиници Јовани Сувајџић на овој информацији.

10 „Откад човечанству не прети толико непосредна опасност рата и атомског уништења, немири који се спорадично јављају у готово свим земљама света показују да се оно понаша попут ђака у школи над којим не стоји више штап строгог учитеља.” (Кош 1994: 5)

11 Интересантно је да Кош пише, на пример, још и о климатским променама и глобалном загревању (1994: 64), атомској бомби као *љивви лугари* (1994: 11), али и о Бекетовој драми *Крај њарџије*, додуше, не из перспективе нуклеарних тема (1994: 32–33).

бићем (Despotov 2002: 400). Сазнање, како Деспотов истиче, да постоји зла сила изван моћи отпора (2002: 400), повлачи са собом потребу за сасвим новим вредновањем, новом аксиологијом. Код Деспотова страх од нуклеарне катастрофе представља не анксиозност, већ израз ужаса јер нема изгледа да ће се икада околности вратити на пређашње стање.

Осим Деспотова, још српских песника посветило је стихове нуклеарним темама. Занимљиво је да се нуклеарне теме у српској поезији могу пронаћи у стваралаштву песника сасвим различитих поетика: од Алека Вукадиновића (2007: 108–110)¹² и Стевана Раичковића (1998: 28–29), све до Владана Кречковића (2020: 17–19) и Огњена Обрадовића (2022: 31).

У наведеном низу, само је Вукадиновић писао у везаном стиху. Мелодични патос Вукадиновићеве поезије, посредством апострофи тужбалице, даје ужасу апокалипсе свечани тон¹³. Вукадиновићеве визије *јоследњеј времена* утемељене су, дакле, како на осећају непосредне опасности, тако и на божанском провиђењу.

Стеван Раичковић, са друге стране, у својим позним збиркама (*Стихови из дневника* и *Фасцикла 1999/2000*), прави радикалан поетички заокрет. Тако његова песма о Чернобилу дели више заједничких својстава са поезијом Владимира Стојнића него са Алемом Вукадиновићем. Пишући о Припјату (који се овде на назива градом већ селом) опустелом након нуклеарне хаварије, Раичковић издваја причу о старицама које су се сакриле и избегле евакуацију да би водиле рачуна о кокошкама и гускама.

Усредсређеност на судбине преживелих постоји тако и у поезији Владана Кречковића. Ипак, потресан каталог хибакуша¹⁴ доживеће необичан обрт на крају: мењање перспективе лирског субјекта који, из набрајања, прелази на баналност свакодневице – једење мафина који је назван „минијатуром кошмара” (2020: 19). Успела иронија овог обрта је што предочава како управо у комфору савремене свакодневице може бити смештена еколошка анксиозност.

Сродан обрт постоји и у поезији Огњена Обрадовића. Обрадовић, наводећи слоган туристичке агенције која нуди путовање кроз Чернобил, показује како и сама апокалипса може да буде преточена у потрошачки производ (Horvat 2021: 18). Тако у његовој песми „reaktor drema / u obližnjoj suvenirnici / i sanja mirne kapitalističke / snove, u kojima se eksplodira / isključivo od sreće.” (2022: 31). У извесном смислу и сам страх, односно, искуство које се за страх везује, постаје роба на тржишту. Имајући то у виду, занимљиво је да се управо *Чернобилска молићва* Светлане Алексијевич завшрава навођењем понуде једне кијевске туристичке агенције за путовање кроз Чернобил.¹⁵

12 Хвала колегиници Мирјани Бечејски на овој информацији.

13 „Јутро је, Боже, а нигде зоре / Одасвуд тамни покрови прете / Тешког ли часа умрли свете” (Вукадиновић 2007: 110)

14 Хибакуша је термин који означава особу која је преживела бомбардовање Хирошимае и Нагасакија.

15 „Ljudi putuju, tragajući za novim i snažnim utiscima, koji se u svetu malo gde mogu naći, suviše je naseljen i dostupan. Život je postao dosadan. A čovek želi nešto večno...” (Aleksijević 2016: 326)

ЗАКЉУЧАК

Преглед дела српске књижевности која припадају кругу нуклеарних тема показује неочекивану учесталост и иновативност мотива везаних за страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности. Међутим, иако честа, корелација између писања о нуклеарним темама и појава страха од нуклеарне катастрофе није нужна.

С тим у вези, уочена је и разлика у значају наведених тема и мотива за целину дела. Док код неких аутора заузимају пресудно место (Бајац, Вонгар, Милашиновић), код других су првенствено део шире целине (Кош, Голдсворти). Примећена је, такође, и формална, жанровска, па и тематска разноликост везана за круг нуклеарних тема у српској књижевности. Од коришћења елемената жанровске књижевности (Бајац, Милашиновић), преко поезије (Деспотов, Стојнић, Вукадиновић, Раичковић, Кречковић, Обрадовић), до нефикционалних дела (Кош, Голдсворти), страх од нуклеарне катастрофе приказан је у сасвим различитим књижевним врстама.

Иако највећи број разматраних дела упућује на чернобилску катастрофу (Вукадиновић, Раичковић, Стојнић, Обрадовић, делом и Голдсворти), као нуклеарна тема издвајају се и Винча (Бајац, Милашиновић), Хиросима и Нагасаки (Кречковић), Аустралија (Вонгар), уз општа разматрања о нуклеарном оружју и другим еколошким питањима (Кош, Деспотов). Ипак, без обзира на који од наведених проблема упућују, нуклеарне теме у српској књижевности су готово увек представљене као антрополошки проблем, неретко суморни израз цивилизацијске прекретнице, у коме серефлектују нека од кључних питања савременог доба. Страх од нуклеарне катастрофе је стога представљен као: 1) угроженост читаве заједнице (Вонгар), 2) захтев жанра (Бајац, Милашиновић), 3) негација страха (Голдсворти), 4) постапокалиптични приказ (Стојнић), 5) ужас ламента (Вукадиновић), 6) облик специфичне еколошке анксиозности (Кречковић), 7) политичка потреба (Кош), 8) роба на тржишту (Обрадовић), 9) реакција на ултимативно зло (Деспотов). Имајући у виду разноликост наведених тенденција, сасвим је основана претпоставка да ће круг нуклеарних тема у српској књижевности имати у будућности још важније место.

Напоследку, треба истаћи да предочени списак дела, наравно, није коначан и да као такав представља основ, али и путоказ за даља истраживања.

ИЗВОРИ

- Aleksijević 2016: Svetlana Aleksijević. *Černobiljska molitva*. Prev. Enesa Uspenski. Beograd: Laguna.
- Vajac 2011: Vladislav Vajac. *Crna kutija*. Beograd: Arhipelag.
- Vongar 2010: B. Vongar. *Диніово леіло*. Прев. Мирјана Петровић. Београд: Јасен.
- Vukadinović 2007: Алек Вукадиновић. *Књија њрсіенова: изабране и нове њсеме*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић, Просвета, Народна библиотека Србије.

- Goldsvorti 2005: Vesna Goldsvorti. *Černobiljske jagode*. Prev. Zia Gluhbegović. Beograd: Geopoetika.
- Despotov 2002: Vojislav Despotov. *Sabrane pesme*. Prir. Gojko Božović. Zrenjanin: Gradska biblioteka „Žarko Zrenjanin”.
- Кош 1994: Ерих Кош. *Између регова*. Београд: Просвета.
- Kiphart 2015: Hajnar Kiphart, „Slučaj Roberta Openhajmera”, prev. Jelena Kostić Tomović, u *Antologija savremene nemačke drame. Knj. 1, 1945-1968*. Prir. Jelena Kostić Tomović, Bojana Denić, Drinka Gojković. Beograd: Zepter Book World, 585–697.
- Krečković 2020: Vladan Krečković. *Pariz, Teksas*. Beograd: PPM Enklava.
- Milašinović 2017: Goran Milašinović. *Slučaj Vinča*. Beograd: Laguna.
- Obradović 2022: Ognjen Obradović. *Uslovi korišćenja*. Beograd: Raštan.
- Раичковић 1998: Стеван Раичковић. *Стихови из дневника*. Сабрана дела Стевана Раичковића, том 10. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, БИГЗ, Српска књижевна задруга.
- Stojnić 2015: Vladimir Stojnić. *Reverb*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- Tešin 2017: Srđan V. Tešin. *Gori gori gori*. Beograd: Arhipelag.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахметагић 2021: Јасмина Ахметагић. *Знаји унајрег: љараноја у српској књижевности*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина/Лепосавић.
- Garrard 2012: Greg Garrard. „’Endgame’: Beckett’s ’Ecological Thought’”. *Samuel Beckett Today / Aujourd’hui* 23.1 (2012), 383-397.
- Gibson 2010: Andrew Gibson, *Samuel Beckett*, London: Reaktion Books.
- Horvat 2021: Srećko Horvat. *Posle apokalipse*. Prev. Marko Pavlović. Beograd: Laguna.
- Coffey–Bhullar и др. 2021: Yumiko Coffey, Navjot Bhullar, Joanne Durkin, Md Shahidul Islam, Kim Usher. „Understanding Eco-anxiety: A Systematic Scoping Review of Current Literature and Identified Knowledge Gaps”, *The Journal of Climate Change and Health*, Volume 3, <https://doi.org/10.1016/j.joclim.2021.100047>
- Milivojević 2008: Zoran Milivojević. *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Treće, dopunjeno i izmenjeno izdanje. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Netto–Sobral и др. 2020: Sebastião Vieira de Freitas Netto, Marcos Felipe Falcão Sobral, Ana Regina Bezerra Ribeiro & Gleibson Robert da Luz Soares. „Concepts and forms of greenwashing: a systematic review”. *Environmental Sciences Europe*, Vol. 32, Issue 1, <https://doi.org/10.1186/s12302-020-0300-3>
- Rišar 2008: Žan-Fransoa Rišar. *Tačno u podne: dvadeset globalnih problema, dvadeset godina da budu rešeni*. Prev. Đorđe Krivokapić. Beograd: Clio.
- Sontag 1966: Susan Sontag. *Against Interpretation and Other Essays*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Стевановић 2019: Александра Стевановић, „Привид зачећа: технологија живота у роману Валі Б. Вонгара.” *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XIII међународној научној скупи одржаној на Филолошко-уметничком факултету у Крајујевцу (26-27. X 2018)*, Књ. 2, Беде, ур. Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет: 239–251.
- Treat 1995: John Whittier Treat. *Writing Ground Zero: Japanese Literature and the Atomic Bomb*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zanette–Clinchy 2019: Liana Y. Zanette & Michael Clinchy. „Ecology of fear”. *Current Biology*, Vol. 29, Issue 9, 309–313 <https://doi.org/10.1016/j.cub.2019.02.042>

Uroš Z. ĐURKOVIĆ

ECO-ANXIETY AND FEAR OF NUCLEAR DISASTER
IN SERBIAN LITERATURE: AN OVERVIEW

Summary

The concept of ecological anxiety represents a special kind of fear caused by various forms of environmental threats. According to the breadth of terms that make it up, ecological anxiety can concern completely different phenomena: from strong discomfort related to global warming or air pollution, through pressure in the sphere of marketing related to the purchase of *green products*, all the way to the constant and overwhelming fear of an apocalyptic, total ecological disaster. Having that in mind, one of the most prominent and powerful expressions of eco-anxiety might be the fear of a nuclear catastrophe. The aim of this paper is to show how these themes are present in Serbian literature. Therefore, special attention is given to the books of the following Serbian authors: Vladislav Bajac, Goran Milašinović, B. Wongar, Vesna Goldsworthy, Erih Koš, Vojislav Despotov, Alek Vukadinović, Stevan Raičković, Vladimir Stojnić, Vladan Krečković, Ognjen Obradović.

Key words: eco-anxiety, nuclear disaster in fiction, Chernobyl, atomic energy in fiction, Serbian literature.